

BADIY MAKONNING FENOMENOLOGIK TALQINI VA QAHRAMON ONGIDAGI AKS ETISHI MAQOLA ANNOTATSIYASI VA KALIT SO'ZLAR

Turumova Nilufar Erkinovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Samarqand kampusi

Xorijiy tillar kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy makonning fenomenologik talqini va uning qahramon ongida aks etish jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqotda makon tushunchasi faqat fizik hudud sifatida emas, balki inson tajribasi, hissiyoti va ongida shakllanuvchi murakkab fenomen sifatida yoritiladi. Fenomenologik yondashuv asosida badiiy asarda makonning qahramon ruhiyati bilan uzviy bog'liqligi, uning ichki kechinmalar, xotira va tasavvurlar orqali qayta yaratilishi ochib beriladi. Shuningdek, maqolada qahramon ongida makonning subyektiv idrok etilishi, uning vaqt bilan o'zaro aloqasi hamda badiiy matnda ramziy va semantik qatlamlar orqali ifodalanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari badiiy makonning faqat voqea joyi emas, balki qahramonning ichki dunyosini aks ettiruvchi muhim estetik kategoriya ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: badiiy makon, fenomenologiya, qahramon ongi, subyektiv idrok, xronotop.

Kirish

Badiiy adabiyotda makon tushunchasi muhim estetik kategoriyalardan biri sifatida qaraladi. U nafaqat voqealar sodir bo'ladigan joyni ifodalaydi, balki asarning g'oyaviy-badiiy mazmunini ochishda faol ishtirok etadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda makon fenomenologik yondashuv asosida talqin qilinib, uning inson ongida qanday aks etishi, qanday subyektiv ma'nolar kasb etishi masalalari dolzarb ilmiy muammoga aylangan. Shu nuqtai nazardan, badiiy makonni faqat tashqi real muhit sifatida emas, balki qahramonning ichki dunyosi bilan bog'liq murakkab hodisa sifatida o'rganish zarurati tug'iladi.⁴⁰

Fenomenologiya inson tajribasi va ongidagi hodisalarni bevosita idrok etish orqali tahlil qilishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv asosida badiiy makon qahramonning hissiyoti, xotiralari, ruhiy kechinmalari bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilinadi. Natijada makon obrazlari subyektiv rang kasb etib, har bir qahramon ongida o'ziga xos tarzda shakllanadi. Bu esa badiiy asarda makonning dinamik va ko'p qatlamli tabiatini yuzaga chiqaradi hamda uning semantik yukini yanada boyitadi.

1. ⁴⁰ Ro'ziyeva M.Y., Azamova N.U. Badiiy adabiyotda makon va zamon tushunchasi va ularning kelib chiqishi. – 2024.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — badiiy makonning fenomenologik talqinini aniqlash va uning qahramon ongida qanday aks etishini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida makonning subyektiv idroki, uning vaqt bilan oʻzaro bogʻliqligi, shuningdek, badiiy matndagi ramziy ifodalanish shakllari oʻrganiladi. Bu orqali badiiy makonning qahramon ruhiy olamini ochib berishdagi oʻrni va ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi.⁴¹

Badiiy makonning fenomenologik mohiyati va uning nazariy asoslari

Badiiy makon adabiyotshunoslikda uzoq vaqt davomida voqealar sodir boʻladigan fizik hudud sifatida talqin qilib kelingan boʻlsa-da, fenomenologik yondashuv bu tushunchaning mazmunini sezilarli darajada kengaytirdi. Fenomenologiya makonni inson tajribasi bilan uzviy bogʻliq holda oʻrganishni taklif etadi. Bu yondashuvga koʻra, makon obyektiv borliqdan tashqari, subyekt ongida shakllanuvchi fenomen sifatida namoyon boʻladi. Shuning uchun badiiy makon qahramonning hissiy tajribasi, idroki va ruhiy holati orqali mazmun kasb etadi. Bu esa adabiy matnni talqin qilishda yangi metodologik imkoniyatlarni yaratadi.

Fenomenologik talqinda makon insonning ongida paydo boʻladigan obrazlar tizimi sifatida qaraladi. Bu obrazlar real hayotdagi makon bilan toʻliq mos kelmasligi, balki qahramonning ichki kechinmalari bilan boyitilgan boʻlishi mumkin. Shu sababli badiiy asarda makon tasviri koʻpincha subyektiv rangga ega boʻladi. Masalan, bir xil makon turli qahramonlar tomonidan turlicha idrok etilishi mumkin. Bu esa badiiy makonning koʻp qirrali va koʻp maʼnoli ekanligini koʻrsatadi.

Badiiy makon fenomenologik yondashuvda vaqt bilan ham uzviy aloqada oʻrganiladi. Xronotop tushunchasi aynan shu birlikni ifodalaydi. Makon va vaqtning uygʻunligi qahramon ongida oʻziga xos badiiy reallikni shakllantiradi. Bu reallik esa nafaqat tashqi voqelikni aks ettiradi, balki qahramonning ichki dunyosini ham ifodalaydi. Natijada badiiy makon vaqt bilan birgalikda semantik va estetik yukni oshiruvchi vositaga aylanadi.

Shuningdek, fenomenologik yondashuv makonning ramziy va semantik qatlamlarini ham ochib beradi. Badiiy makon koʻpincha muayyan gʻoya yoki ruhiy holatni ifodalovchi ramz sifatida xizmat qiladi. Masalan, yopiq makon — izolyatsiya va yolgʻizlikni, ochiq makon esa erkinlik va imkoniyatni anglatishi mumkin. Bu ramziy talqinlar orqali muallif qahramonning ichki kechinmalarini chuqurroq ochib beradi va oʻquvchini badiiy matnni yanada kengroq anglashga undaydi.⁴²

Qahramon ongida makonning subyektiv aks etishi

2. ⁴¹ Komilova M.J. Oʻzbek adabiyotida badiiy vaqt va makon tushunchasining nazariy asoslari. – 2024.

3. ⁴² Hamdamov U., Qosimov A. Jahon adabiyoti. – Toshkent: Akademnashr, 2024.

Badiiy makonning eng muhim xususiyatlaridan biri — uning qahramon ongida subyektiv tarzda aks etishidir. Qahramon makonni faqat koʻrmaydi, balki uni his qiladi, angʻlaydi va unga oʻz ruhiy holati orqali maʼno beradi. Shu sababli makon tasviri qahramonning ichki dunyosining bir qismi sifatida namoyon boʻladi. Bu jarayon fenomenologik yondashuvning asosiy tamoyillaridan biri boʻlib, badiiy matnni chuqurroq talqin qilish imkonini beradi.

Qahramonning ruhiy holati makon idrokiga bevosita taʼsir qiladi. Masalan, tushkun kayfiyatdagi qahramon uchun keng va yorugʻ makon ham tor va qorongʻi tuyulishi mumkin. Aksincha, ruhiy koʻtarinkilik holatida esa oddiy makon ham keng va yorqin sifatida tasvirlanadi. Bu esa makonning obyektiv emas, balki subyektiv hodisa ekanligini koʻrsatadi. Demak, badiiy makon qahramon ongining aksidir.

Bundan tashqari, qahramon xotiralari ham makon tasvirida muhim rol oʻynaydi. Oʻtmishdagi voqealar bilan bogʻliq makonlar qahramon ongida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu makonlar nafaqat voqealar joyi, balki hissiy tajriba markaziga aylanadi. Natijada makon xotira va vaqt bilan birlashib, murakkab badiiy tizimni hosil qiladi. Bu tizim orqali qahramonning ichki dunyosi yanada aniqroq ochiladi. Shuningdek, qahramon tasavvuri makonning yangicha shakllanishiga olib keladi. Tasavvur orqali makon real chegaralardan chiqib, metaforik va ramziy tus oladi. Bu esa badiiy asarda makonning kengayishi va chuqurlashuviga xizmat qiladi. Natijada oʻquvchi makonni nafaqat koʻradi, balki uni his qiladi va qahramon bilan birga boshdan kechiradi.

Badiiy makonning semantik va estetik funksiyalari

Badiiy makon asarda muhim semantik yukni oʻzida mujassam etadi. U orqali muallif asarning asosiy gʻoyasini ifodalaydi va qahramon xarakterini ochib beradi. Makon tasviri koʻpincha voqealar rivojiga taʼsir koʻrsatadi va syujetning muhim elementiga aylanadi. Shu sababli badiiy makon faqat dekorativ unsur emas, balki mazmuniy ahamiyatga ega boʻlgan struktura sifatida qaraladi. Semantik jihatdan makon turli ramziy maʼnolarni ifodalaydi. Masalan, yoʻl — hayot yoʻlini, uy — xavfsizlik va osoyishtalikni, sahro — yolgʻizlik va izlanishni anglatishi mumkin. Bu ramziy maʼnolar orqali muallif oʻz fikrini bevosita emas, balki bilvosita ifodalaydi. Natijada badiiy matn koʻp qatlamli va chuqur maʼnoli boʻladi.⁴³

Estetik nuqtai nazardan makon asarning badiiy goʻzalligini taʼminlaydi. Tasviriy vositalar orqali yaratilgan makon obrazlari oʻquvchida estetik zavq uygʻotadi. Ranglar, tovushlar, hidlar orqali berilgan makon tasviri badiiy asarning taʼsirchanligini oshiradi. Bu esa oʻquvchini asar voqealariga yanada chuqurroq jalb etadi. Shu bilan birga, badiiy makon qahramonning ruhiy rivojlanishini ham aks ettiradi. Asar davomida makon oʻzgarishi qahramon

4. ⁴³ Abdullayeva D. Badiiy tafakkur va interpretatsiya muammolari. — Toshkent, 2021.

ichki dunyosidagi o'zgarishlar bilan uyg'unlashadi. Bu esa makon va qahramon o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi. Natijada badiiy makon asarning kompozitsion va g'oyaviy yaxlitligini ta'minlovchi muhim unsur sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, badiiy makon fenomenologik yondashuv asosida faqat tashqi voqelikni aks ettiruvchi unsur emas, balki qahramon ongida shakllanuvchi murakkab estetik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Makon qahramonning hissiy kechinmalari, ruhiy holati va individual tajribasi bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilinadi. Shu sababli badiiy asarda makon subyektiv mazmun kasb etib, har bir qahramon ongida o'ziga xos shaklda aks etadi. Bu esa adabiy matnning chuqur semantik qatlamlarini ochishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqotda badiiy makonning qahramon ongidagi aks etishi uning vaqt bilan uzviy aloqador ekanligini ko'rsatdi. Xronotop birligi orqali makon va vaqt o'zaro uyg'unlashib, qahramonning ichki dunyosini ifodalovchi muhim vositaga aylanadi. Badiiy makon ramziy va estetik funksiyalarni ham bajarib, asarning g'oyaviy mazmunini boyitadi hamda o'quvchining idrokiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ro'ziyeva M.Y., Azamova N.U. Badiiy adabiyotda makon va zamon tushunchasi va ularning kelib chiqishi. – 2024.
2. Komilova M.J. O'zbek adabiyotida badiiy vaqt va makon tushunchasining nazariy asoslari. – 2024.
3. Hamdamov U., Qosimov A. Jahon adabiyoti. – Toshkent: Akademnashr, 2024.
4. Amanlikova N., Iskandarova A. Badiiy asarlarda makon va zamon talqini. – 2023.
5. Mo'minova A.A. Badiiy asarda zamon va makon tahlili. – 2022.
6. Jo'rayev U. Badiiy matn tahlili nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2020.
7. Karimov N. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent, 2021.
8. Shokirov X. Fenomenologiya – badiiy tadqiqot metodi sifatida. – 2025.
9. Yo'ldoshev Q. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent, 2022.
10. Islomov Z. Zamonaviy adabiyot nazariyasi. – Toshkent, 2023.
11. Abdullayeva D. Badiiy tafakkur va interpretatsiya muammolari. – Toshkent, 2021.
12. Nurmatov S. Adabiy tahlil metodlari va usullari. – Toshkent, 2022.